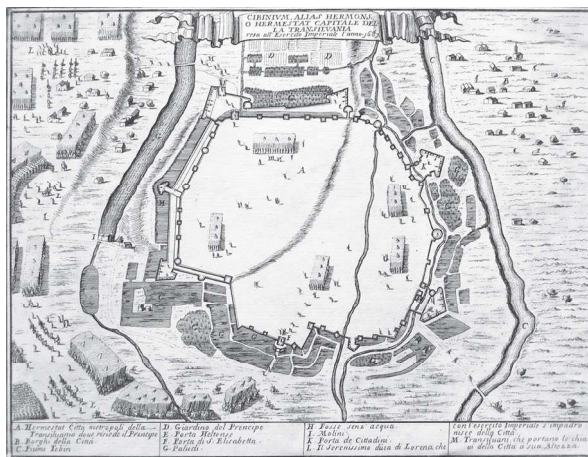

Diploma Andreanum 800
The Privileges of the Transylvanian Saxons in the Middle Ages,
with European parallels
Conference Szeged, 29. November 2024

Lectiones Iuridicae

37

Hermannstadt

Invitatio ad conferentiam de Bulla Aurea Saxonum – distichon

*Libertas, quam decrevit Saxonibus olim
Andreas et legem firmat erat providens.
Praesidium fidei, populis spes Aurea iuris
Bulla manet vitae lux et honos populi.
Fastum edomuit, validos frenavit honeste,
omnibus aequales iura beata dedit.
Unus erat iudex, quem Hungarus instituit, mox
marcas quingentas pendere iussit iis.
Fortes Saxones, quos mittere iussit ad arma,
extera cum Patria bella gerenda forent.
Sigismundus eam renovavit, iustior olim,
Matthias o, sapiens, Báthory clarus idem.
Octingentesimo, venite, celebremus in anno,
praelectum gerimus scriptum in urbe Szeged!*

2024. XI. 17–18.

Paulus Diószegi Szabó

Prepared at the University of Szeged
Faculty of Law and Political Sciences
Department of European Legal History.

Head of Department:

Tamás ANTAL

Professor

Diploma Andreanum 800

The Privileges of the Transylvanian Saxons
in the Middle Ages, with European parallels
Conference Szeged, 29. November 2024

Editor
Elemér BALOGH

Iurisperitus Publishers
Szeged, 2026

Lectiones Iuridicae

Series Editor
Elemér BALOGH
Professor

© Anna Éva TAMÁSI, 2026	© Eszter Cs. HERGER, 2026
© Elemér BALOGH, 2026	© Balázs LÁSZLÓ, 2026
© Gábor BÉLI, 2026	© László PÓSÁN, 2026
© László BLAZOVICH, 2026	© Srđan ŠARKIĆ, 2026
© Pál DIÓSZEGI SZABÓ, 2026	© Béla P. SZABÓ, 2026
© Dóra FREY, 2026	© Emőd VERESS, 2026
© Richárd GYÉMÁNT, 2026	© László Tamás VIZI, 2026

Peer Reviewers:
Ibolya ALMÁSI
Sándor HETTINGER

The publication of the book was supported by
FERROÉP Fővállalkozó és Szerelőipari ZRt. Szeged.

Technical Editor:
Ildikó KOVÁCS

Responsible Publisher:
President of the Pólay Elemér Alapítvány board of trustees
Prepared by Innovariant Ltd.
Senior Editor: *György DRÁGÁN*
ISSN 2062-5588
ISBN 978-615-6268-56-3

CONTENTS

Anna Éva TAMÁSI	
Diploma Andreanum – 800 Introduction	7
Elemér BALOGH	
Geistliche Gerichtsbarkeit unter den Sachsen. Beiträge zur mittelalterlichen Rechtsgeschichte in Siebenbürgen	11
BÉLI Gábor	
Az erdélyi német (szász) közösségek joghatóságának alakulása az Andreanumtól a XV. századig [The Development of the Jurisdiction of the Transylvanian German (Saxon) Communities from the Andreanum to the Fifteenth Century]	27
László BLAZOVICH	
Anmerkungen zum Diploma Andreanum	49
Pál DIÓSZEGI SZABÓ	
“ <i>Libertates Diminutas Reformat</i> ” – Palatine Decision on an Old Privilege of the Pechenegs (1224)	61
Dóra FREY	
Die Frage der Autonomie der Siebenbürger Sachsen in der Dualismuszeit: Erbe der Vergangenheit und Chancen der Zukunft (?).	71
GYÉMÁNT Richárd	
A Barcaság népesedésének évszázadai, különös tekintettel az etnikai, vallási és gazdasági viszonyokra [The Centuries of Population Development in the Burzenland (Țara Bârsei/Barcaság) Region, with Special Reference to Ethnic, Religious, and Economic Conditions]	83
Eszter Cs. HERGER	
Historical Antecedents of Modern Church Autonomy: The Transylvanian Saxons	127
LÁSZLÓ Balázs	
Az Andreanum jogforrási helye az Árpád-kori törvények között [The Andreanum as a Legal Source among the Laws of the Árpád Era]	143
László PÓSÁN	
Die Anfänge der Sächsischen Siedlungsbewegung in den südlichen Teilen Siebenbürgen	155

Contents

Srđan ŠARKIĆ	
Privileges of German Miners (Sasi) in Mediaeval Serbia	163
P. SZABÓ Béla	
<i>A Diploma Andreanum</i> elveinek tükröződése az erdélyi szász <i>Statutumok</i> ban (1583) [Niederschlag des Andreanums im Eigen- Landrecht (Statuta iurium) der Siebenbürger Sachsen]	173
VERESS Emőd	
Az erdélyi szász autonómia felbomlása (1876–1937), különös tekintettel a vagyoni jogi kérdésekre [The Dismantling of Transylvanian Saxon Autonomy (1876–1937), with Special Emphasis on Property-Law Issues]	189
László Tamás VIZI	
„Mit Einem Gefühl der Treue und Liebe zum Vaterland“ Memorandum der Siebenbürger Sachsen an die Alliierten und Assoziierten Mächte im Jahr 1919	209

P. SZABÓ Béla

Egyetemi tanár, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar

A DIPLOMA ANDREANUM ELVEINEK TÜKRÖZŐDÉSE
AZ ERDÉLYI SZÁSZ STATUTUMOKBAN (1583)

Amikor az Albert Huet szász gróf vezette küldöttség 1582 decemberében Krakkóba utazott, hogy az erdélyi szászok jogállásának megerősítését kérje Báthory István erdélyi fejedelemtől és lengyel királytól, az iratládájuk két olyan fontos jogi dokumentumot is rejtett, amelyek a szászok jogállását egész történelmük során alapvetően befolyásolták. Az egyik régi volt, a másik új. Keletkezésük között negyedfél évszázad telt el: a két dokumentum a *Privilegium Andreanum* és a „*Statuta Iurium Municipalium Saxonum in Transsilvaniae*” volt. Ezek az iratok bizonyos értelemben a szászok középkori alkotmányos és jogi fejlődésének alfáját és ómegáját testesítették meg.

Ebben a tanulmányban a teljesség igénye nélkül arra törekszem, hogy feltárjam a két dokumentum közötti nyilvánvaló szerves kapcsolat néhány aspektusát. Mindenekelőtt abban látom feladatokat, hogy az *Andreanum* által megindított folyamatok *Statutára* gyakorolt hatására összpontosítsak. A két irat jogtörténeti jelentőségének egészen rövid méltatását követően megpróbálom kifejteni a két dokumentum hasonló jogforrási jellegét, majd röviden kitérek a tisztségviselők és bírák szabad választása elvének megjelenésére a jogkönyvben. Ezt követően vizsgálom a szászok jogtalálási autonómiájának fejlődését, amely lehetőséget a szabadságlevél teremtett meg, és amelynek végpontját most a különböző jogvilágok elemeiből összeállított *Statutával* jelölhetjük meg. És miután egy vonatkozásban foglalkoztam az *Andreanum*nak az igazságszolgáltatás autonómiáját biztosító rendelkezéseinek a *Statutában* megjelenő hatásaival, kiemelek egy látszólag magánjogi rendelkezést, amelynek messzemenő politikai következményei voltak a szászok történelmére.

A két dokumentum közötti legfontosabb és legjellemzőbb kapcsolódási pontok tárgyalása előtt szükséges lehet felidézni néhány fontos jogtörténeti tény, amelyek a későbbi elemzés alapjául szolgálhatnak.

Amint azt általában feltételezik, az *Andreanum*¹ a különböző ispánságokban fekvő, széttagolt dél-erdélyi szász falvakat egyetlen közösséggé alakította át azáltal, hogy kivon-

¹ Az *Andreanum* szövegét az elkövetkezőkben az alábbi kiadás alapján idézzük: Franz ZIMMERMANN – Carl WERNER (szerk.): *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Bd. 1.* Hermannstadt, Michaelis, 1892. 32–35. Az *Andreanum* tartalmával és jelentőségével foglalkozó igen kiterjedt szakirodalomból itt csak néhány újabb művet említünk meg. Konrad G. GÜNDISCH: *Das „Privilegium Andreanum” von 1224. Ein „goldener Freibrief” für die Siebenbürger Sachsen.* Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu”. Series Historica, 2024. 13–36.; Dirk MOLDT: *Unus sit populus et sub uno iudice [...]. Bemerkungen zum „Goldenen Freibrief” der Siebenbürger Sachsen.* Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde, 1999/2. 197–216.; Dirk MOLDT: *Deutsche Stadtrechte im mittelalterlichen Siebenbürgen. Korporationsrechte, Sachsenspiegelrecht,*

ta őket a különböző királyi urak fennhatósága alól, és a *comes Cybiniensis* alá helyezte őket. Ez egyben bizonyos jogi egységet is biztosított köreikben. A jogegység biztosítása az *Andreanum*-ban megakadályozhatta, hogy a *hospesek* a földesurak hatalma alá kerüljenek, és így a király közvetlen fennhatósága alatt maradhassanak,² miközben a privilégium bizonyos jogbiztonságot is teremtett a telepesek számára³ azáltal, hogy a közösségenként eltérő „törzsi” jogszokásaikat – legalábbis hosszú távon – beillesztette a területi jogok erdélyi rendszerébe. A szabadságlevél rendelkezései, amelyek itt a fő hangsúlyt kapják, egy privilegizált telepes közösséget hoztak létre, amely a régi személyiségi elv alapján vitáikat rendező egyes kisközösségek jogai biztosításának szükségességéből kiindulva egy területileg meghatározott jogközösséggé nőtte ki magát.⁴ A szászok jogközössége a későbbi évszázadokban területileg kibővült, ugyanakkor egységesebbé vált, mind a közösségre vonatkozó „szokásjogi alkotmányjogi” szabályok, mind a mindennapi életre vonatkozó magánjogi szabályok tekintetében. Míg az alkotmányos fejlődés a Szász Nemzeti Egyetem (*Universitas Saxonum*) megalapításában csúcsozott ki, addig a 15–16. században kikristályosodó magánjogi szabályok az *Eigen-Landrecht* vagy más elnevezéssel a *Statuta* szabályaiban nyerték el 1583-ban végleges formájukat.

A szászok a megszerzett jogaik biztosításáért folytatott középkori és kora újkori küzdelmeik során mind a nagyobb jelentőségű ügyekben, mind bizonyos részletkérdésekben folyamatosan az *Andreanum*-ra hivatkoztak. Amikor a szászok a következő évszázadokban a kiváltságaikat vagy a *libertas Cibirinesis*-t emlegették, elsősorban az *Andreanum*-ra gondoltak, különösen akkor, amikor a kiváltságokat a Királyföldön (*Königsboden*) kívüli szász területekre is kiterjesztették.

E kiváltság értékét mutatja, hogy minden uralkodóváltáskor igyekeztek különleges jogaikat az új uralkodóval megerősíteni.⁵

Ami az itt elemzett második dokumentumot illeti, régóta ismert tény, hogy az erdélyi szászok jogkönyve – amelyet az erdélyi fejedelem 1583-ban erősített meg, és amelyet az erdélyi szászok „*Statutum*”-ként vagy „*Eigen-Landrecht*” néven szokás emlegetni – genetikaileg különböző jogi szabályok kompilációjának tekinthető. Tartalmazza és ötvözi az őshonos jogi hagyományokat és szokásokat a tudós római joggal, valamint – elvétve – visszatükrözi a magyar nemesi szokásjog egyes nyomait is.

Az *Eigen-Landrecht* az erdélyi szászok hosszadalmas, 15. és 16. századi erőfeszítéseinek eredménye, amely arra irányult, hogy „megtalálják” és összefoglalják jogaikat. A Kárpát-medence jogtörténetében egyedülálló jelenségnek tekinthető. A 16. század negyvenes éveiben lutheránus hitre tért, akkor százezer szász „tudatos jogkeresése” a század végén

Bergrecht. Köln, Böhlau, 2008. 41–53. BLAZOVICH László: *Az Andreanum és az erdélyi szászok az etnikai autonómiák rendszerében a középkori Magyarországon*. Acta Jur. et Pol. 2004/65. 509–526.; Katalin GÖNCZI: *Landesausbau und Stadtentwicklung*. In: Katalin Gönczi – Wieland Carls (szerk.): *Sächsisch-magdeburgisches Recht in Ungarn und Rumänien. Autonomie und Rechtstransfer im Donau- und Karpatenraum*. Berlin–Boston, de Gruyter, 2013. 53–55.

² MÁLYUSZ Elemér: *A középkori magyar nemzetiségi politika. 2., befejező közlemény*. Századok, 1939/7–8. 397.

³ Wilhelm Andreas BAUMGÄRTNER: *Eine Welt im Aufbruch. Die Siebenbürger Sachsen im Spätmittelalter*. Sibiu–Hermannstadt, Schiller, 2008. 117.

⁴ BLAZOVICH, 2004. 510.; Herbert HELBIG: *Die ungarische Gesetzgebung des 13. Jahrhunderts und die Deutschen*. Südostdeutsches Archiv, 1972/73. 513.

⁵ Friedrich TEUTSCH: *Die politische und historische Wertung des Andreanischen Freibriefs*. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, 1924/1. 21.

egy olyan jogkönyvben érte el tetőpontját,⁶ amelyben a kor európai jogtudományának legfontosabb alapgondolatai és rendszerezési törekvései is megjelentek. A jogkönyvben ötvöződtek az Itáliából származó egyetemi jogtudomány hagyományai és vívmányai az évszázados szász szokásjogi hagyománnyal.⁷

Ezt tudatosítva megállapíthatjuk, hogy a *Statuta* valahol „két korszak határán” állt. Jogforrástana szerint a bírának a római jog által áthatott írott jog szerint kell ítélniük, de ha az írott jog – amelybe a szokásjog egyes szabályait is étvevő *Statuta* is beletartozott – nem nyújt alapot,⁸ akkor az erkölcsi szabályokat és az íratlan szokásjogot kell követni.⁹

Olyan ügyekben, amelyekre nem terjedt ki *Statuta* szabályozása, római jog (a „császári” jog) szabályai is alkalmazhatók voltak.

Hangsúlyozni kell, hogy az *Eigen-Landrecht*nek – az *Andreanum*hoz hasonlóan – évszázadokon át garanciális funkciója volt a szászok autonómiája szempontjából. Érdekes módon a *Statuta* ezen garanciális funkciója elsősorban nem a régi szokásjoghoz való kötődésre, hanem jogrendszerüknek a befogadott római joghoz, az európai *ius commune*-hoz való következetes igazodására vezethető vissza.¹⁰ Emellett, és éppen ezért, az *Eigen-Landrecht* hozzájárult a szász autonómia megerősödéséhez, hiszen tovább erősítette és tulajdonképpen teljessé tette a szász jogélet teljes elkülönülését a többi erdélyi nemzet jogfejlődésétől.

⁶ A szász *Statuta* keletkezéstörténetének megismeréséhez még mindig Schuler von Libloy munkája nyújtja a legjobb alapot. Friedrich SCHULER VON LIBLOY: *Siebenbürgische Rechtsgeschichte. Bd. I.* Hermannstadt, Closius, 1867. 129–133. Az ő munkája óta és az ő nyomán számos összefoglalás született a szászok középkori jogtalálási törekvéseiről. Vö. többek között Andrea FARA: *Consuetudine orale e tradizione scritta nella prassi giuridica delle comunità Sassoni di Transilvania (secc. XII–XVI)*. ISTROS, 2011/1. 362–365.; P. SZABÓ Béla: *Legal reform Efforts and the legal Traditions of the Transylvanian Saxons up to the End of the 16th century*. Acta Ethnographica Hungarica, 2022/1. 174–176.; MOLDT, 2008. 223–228.; HORVÁTH Attila: *Az Erdélyi Fejedelemség magánjoga*. In: Veress Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Budapest–Kolozsvár, HVG-Orac–Forum Iuris, 2020. 314–316.

⁷ A tudósági alapelvek és szabályok, valamint a szász szokásjogi hagyományok egymás mellett élésére a *Statutában* lásd újabban P. SZABÓ, 2022. 177–181. Továbbá Günther H. TONTSCH: *Dispozițiile penale ale statutelor municipale săsești din anul 1583*. Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Iurisprudentia, 1972. 81–100. MOLDT, 2008. 209–228.; Katalin GÖNCZI: *Rechtstransfer*. In: Katalin Gönczi – Wieland Carls (szerk.): *Sächsisch-magdeburgisches Recht in Ungarn und Rumänien. Autonomie und Rechtstransfer im Donau- und Karpatenraum*. Berlin–Boston, de Gruyter, 2013. 100–103.

⁸ St. 1.1.5. „In quibus autem caussis scriptis legibus non utimur, id sequi oportet, quod moribus et consuetudine introductum est. Nam longa consuetudo, quae utilitates publicas non impedit, pro lege servabitur.” A német változatban ugyanez így hangzik: „Tragen sich aber solche sachen vnd fälle zu / darüber kein geschrieben recht nicht gefunden würde / sie sollen sich noch des Landes langwiriger gewonheit richten.” A latin szöveget az alábbi kiadás szerint idézzük: Friedrich SCHULER VON LIBLOY: *Statuta iurium municipalium Saxonum in Transylvania. Das Eigen Landrecht der Sachsen, bearbeitet nach seiner legalen Ausbildung als Grundriss für akademische Vorlesungen*. Hermannstadt, Joseph Drotleff, 1853. 136. A német változatot az 1583-as kiadás utánnomásából idézzük. Matthias FRONIUS: *Das Eigen-Landrecht der Siebenbürger Sachsen*. München, Meschendorfer, 1973.

⁹ St. 1.1.7. „Quicquid autem his legibus specialiter non est expressum, id veterum legum constitutionumque regulis, imperatorio iure comprehensis, omnes relictum intelligant.” Ugyanez a német változatban így hangzik: „Was nu in sonderheit inn diesem kurtzen Auszug der rechte{n} / nicht ausdrücklich verfasst ist / sol aus den alten Kayserlichen rechts regeln vnnd sätzen / so fern sie vnser Landschafft gemäss / erholet werden.” Itt fel kell hívni a figyelmet a kitételekre, amit a latin szöveg nem tartalmaz: „so fern sie vnser Landschafft gemäss”, vagyis „ha az országos jogunknak megfelel.” A császári jog („*Kayseliches Recht*”) fogalmára lásd Hermann KRAUSE: *Kaiserrecht und Rezeption*. Heidelberg, Carl Winters Universitätsbuchhandlung, 1952.

¹⁰ Günther H. TONTSCH: *Statutargesetzgebung und Gerichtsbarkeit als Kernbefugnis der sächsischen Nationsuniversität*. In: Wolfgang Kessler (szerk.): *Gruppenautonomie in Siebenbürgen. 500 Jahre siebenbürgisch-sächsische Nationsuniversität*. Köln, Böhlau, 1990. 38.

„in formam Privilegii” – „in gestalt vnd form vnsers Priuilegij”

De térjünk vissza a két dokumentum krakkói útjához. Az, hogy az Albert Huet vezette küldöttség mindkét iratot magával vitte és ugyanolyan jelentőséget tulajdonított nekik, egy olyan fontos és jellegzetes vonás, amely a későbbiekben említett tartalmi összefüggéseken túlmenően a két dokumentum között bizonyos formai, jogforrás-karakterisztikai hasonlóságot is tükröz. A Szász Egyetem már 1580-ban elhatározta, hogy az elkészült *Statutát* bemutatja az erdélyi fejedelemnek, és kéri a jogkönyv megerősítését.

Két évvel később az utat, amely valószínűleg hosszú és nehéz diplomáciai tárgyalások után jött létre, a szászok arra is felhasználták, hogy az *Andreanumot* és nem kevesebb, mint 11 más kiváltságot megerősítsenek a fejedellemmel, és további kedvező rendelkezések (*mandata*) kiadását érvé el az uralkodónál.¹¹

Ez nem meglepő, hiszen a szászok (beleértve a Szász Egyetemet is) királysághoz, majd fejedelemséghez való alkotmányos kapcsolatának alapja a privilégiumokon alapult. A szász autonómia kifejezetten a kiváltságok rendszerén nyugodott.¹²

Jogtörténeti szempontból az *Statuta* történetének egyik legizgalmasabb kérdése a következő: egyáltalán miért döntöttek úgy az Egyetem illetékesei, hogy a Matthias Fronius¹³ munkáján alapuló és többször megvitatott jogkönyv szövegét benyújtják megerősítésre Báthory István fejedelemnek és lengyel királynak?

Véleményem szerint erre nem lett volna szükség, mivel a Szász Egyetem létrejötte utáni időszakban sem kristályosodott ki a közösség által meghozott szabályok szuverén általi ratifikálásának szabálya. Fontos tény, hogy az Egyetem jogalkotási felhatalmazottsága az erdélyi szászok szervezeti autonómiájának az egyik legfontosabb kifejeződése volt. Egyrészt azért, mert az élet minden területére, minden életviszonyra kiterjedhetett, amely az *Universitas* hatáskörébe és tevékenységi körébe tartozott, másrészt pedig azért, mert a státútum-alkotás joga nem volt fejedelmi engedélyhez kötve.¹⁴

A ma uralkodó nézet szerint¹⁵ a szász közösség autonómiája az *Andreanum* óta magában foglalta a státútumokon keresztül történő jogalkotás lehetőségét, azaz a „saját jog” meghatározásának hatalmasságát, amelyre számos példát találunk az Egyetem gyakorlatában. Így az *Universitas* általi elfogadás önmagában elegendő lett volna ahhoz, hogy az *Eigen-Landrechtet* érvényes jogforrásnak tekintsék és tekintsük.

Mindazonáltal a *Statuta* egyike volt azoknak a példáknak, amikor az Egyetem a fejedelmi megerősítés technikai eszközhöz folyamodott. Úgy vélem azonban, hogy az *Universitas* képviselőinek a megerősítéssel nem csupán az volt a célja, hogy a *Statutának* a szoká-

¹¹ Joh. Georg SCHASER: *Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Albert Huet Hermannstädter Königsrichters. Ein Beitrag zur Geschichte seiner Zeit*. Transsilvania. Periodische Zeitschrift für Landeskunde, 1833. 103–108.

¹² TONTSCH, 1990. 32.

¹³ Fronius életére lásd DERZSI Júlia: *Párhuzamos életrajzok. Thomas Bomelius és Matthias Fronius. Értelmiségi pályák a közösség szolgálatában*. In: Bogdándi Zsolt – Fejér Tamás (szerk.): *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2016. 43–61.

¹⁴ Az 1798 előtt keletkezett egyedi szász *statutumok* többségénél nem találkozunk fejedelmi megerősítéssel, ami szintén arra enged következtetni, hogy az Egyetem által kibocsátott jogszabályok érvényességéhez nem volt szükség az uralkodói *placet*-re. Vö. Georg MÜLLER: *Die sächsische Nationsuniversität in Siebenbürgen. Ihre verfassungs- und verwaltungsrechtliche Entwicklung 1224–1876*. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, 1928/2–3. 335.; Adolf LAUFS: *Einführung*. In: FRONIUS, 1973. XI.

¹⁵ TONTSCH, 1990. 37.

sosnál nagyobb tekintélyt adjanak.¹⁶ A jogkönyvre úgy tekintettek, mint a privilégizálás hagyományának egy új szakaszára, mint egy újabb privilégium-oklevélre, amely egy olyan sorozathoz tartozik, amely az *Andreanum*mal kezdődött. Ezt mutatja, hogy a fejedelem beleegyezését más kiváltságaik megerősítésével együtt szerezték meg: („[...] *praeter alia privilegia antiquorum Hungariae Regnum confirmanda*” = „[...] haben sie neben andern Privilegien so sie von alten Königen inn Hungern erlanget unnd zu confirmiren an unns gesupplicieret...”).¹⁷

A *Statuta* bevezetőjében maga a fejedelem nyilatkozik arról, hogy a jogkönyv összes szabályát privilégium formájában jóváhagyja és megerősíti, és annak tartalmát örökös jogként adja a szászoknak és örököseiknek.¹⁸

A szászok politikai és jogi egyesülési folyamatuk történelmi legitimációját mindig is az *Andreanum*ban látták.¹⁹ És az *Statutát* is csak kiváltsággként tudták elképzelni. A jogkönyv tehát beleillik abba a nézetbe, amely szerint a szászok évszázadokon át az autonómia garanciáját a kiváltságok kiharcolásában és megerősítésében látták. Később a szászok a *Statutát* is többször megerősítették.

Zárójelben jegyezzük meg, hogy a kiváltságokhoz, a szerzett különleges jogokhoz való ragaszkodás a középkorban és a fejedelemség korában még elegendő biztosíték lehetett, de a 18. századtól kezdve inkább az instabilitás tényezőjévé vált.²⁰

„et ipsum populi eligant”

Az *Statuta* „eljárási, magánjogi és büntetőjogi tartalmán túlmenően a szász autonómia alapvető politikai és igazságügyi szervezetére is hatással volt”.²¹

Ez a politikai jelentőség már a jogkönyv első fejezetében is megjelenik, amely a bírák választására és hivatalára vonatkozó rendelkezéseket tartalmazza.

A szászok már az *Andreanum* előtt is rendelkeztek bizonyos fokú közösségi autonómiával, ami már azt jelentette, hogy eredeti származási helyük szokásai szerint választhattak bírákat és papokat,²² és a magukkal hozott szokások szerint rendezhették vitáikat.²³

Amikor II. András megszüntette a régi ispánságokat és egyetlen egységbe, a Nagyszebeni Provinciába tömörítette őket, a korábbi ispánságokból bírói kerületek lettek. Megoszlának

¹⁶ TONTSCH, 1990. 37.

¹⁷ SCHULER VON LIBLOY, 1853. 136. FRONIUS, 1973. Privilegium. XXXVII–XXXVIII.

¹⁸ „... inn Demut geflehet / das wir solchem jhrem recht vnnd gewonheiten / vnnsere Königliche gewalt mittheilende / denselben krafft vnd macht eines geschriebenen Rechts gönnen vnnd geben wolten / vnd allen inhalt gedachten Büchels / so ferren sich nemlichen seine / clauselen / sprüche / meinungen / titel vn{d} artickel erstrecken / in gestalt vnd form vnser Priuilegij beschliessende / annehmen / bewilligen vnd offtgedachten allen vnsern Sachsen / jren erben vnd nachkömlichen / zum ewigwehrenden Recht / aus vollmacht vnser Königlicher gewalt / gnedig stellen / Confirmiren vnd bestetigen wolten...” FRONIUS, 1973. Privilegium. XXXVIII.

¹⁹ TONTSCH, 1990. 32.

²⁰ TONTSCH, 1990. 33.

²¹ TONTSCH, 1990. 38.

²² Vö. SCHULER VON LIBLOY, 1867. 431–432., példákkal a későbbi hivatalnokválasztásokra.

²³ ENDES Miklós: *Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története*. Budapest, Szerzői kiad., 1935, 30 és 84. Deér összefoglalóan a „deutschrechtliche Siedlung” kifejezést alkalmazza. DEÉR József: *A szászok jogállása*. In: Deér József: *Királyság és nemzet. Tanulmányok 1930–1947. 1. köt. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2005. 288.*

azonban a vélemények arról, hogy e kerületek élén ki képviselte a nagyszebeni gróf és így a király hatalmát.

Az egyik nézet szerint a *comes Cybiniensis* által választott képviselők vezették az ügyeket, és mint az ő *officialis*-ei gyakorolták a joghatóságot az adott bírói kerületben. Ezeknek az *officialis*oknak, akik a később székekké alakult kerületek élén álltak, az szabadságlevél rendelkezései szerint a szászok között kellett élniük.²⁴ A *Comes* vagy az ő *officialis*ain kívül a szászok által választott albírák is eljárhattak a vitás ügyekben. Ennek megfelelően egyesek abból indulnak tehát ki, hogy az *Andreanum* csak korlátozott önkormányzatot adott a szászoknak.²⁵

A másik megközelítés a közigazgatási ügyekben nagyobb szerepet tulajdonít a szászok által választott bírának,²⁶ és őket tekintik a nem sokkal az *Andreanum* után kialakult, kezdetben három, később hét szász szék vezetőinek (a királybíráknak).²⁷

A királybírák választhatósága (a nagyszebeni királybíró leszármazottja) a középkor folyamán fontos kérdés volt, egészen a 16. század közepéig. A szabad választással kapcsolatos vitákban a szászok többször hivatkoztak az *Andreanumra*.²⁸

A *Statuta* is az *Andreanumra* hivatkozik, amikor a szabad választás elvét fejti ki.²⁹ A királybírákat azonban nem említi kifejezetten választhatónak, de valószínűleg őket is a választható tisztviselők közé számítja. Továbbá a jogkönyv nem tesz különbséget a nagyszebeni királybíró és a többi területi egység választott tisztségviselői között.

Mint ismeretes, a nagyszebeni királybíró eredetileg nem a szászok választották.³⁰ Nagyszeben városa csak 1464-ben kapta meg I. Mátyástól a jogot, hogy megválassza a nagy-

²⁴ *Andreanum* (2) „Comes vero quicumque fuerit Chybiniensis nullum praesumat statuere in praedictis comitatibus, nisi sit infra eos residens [...]” MÁLYUSZ, 1939. 387. HELBIG, 1972/73. 513.

²⁵ MÁLYUSZ, 1939. 387–388. Hasonlóan vélekedik GRANASZTÓI György: *A középkori magyar város*. Budapest, Gondolat, 1980. 81. A szászok korai életének önkormányzati jellegéről eltérő nézeteket vallanak a magyar és szász történészek. Vannak közvetítő álláspontok is. Helbig például nem teljes, csak nagyfokú önigazgatásról beszél. Herbert HELBIG: *Ungarns Goldene Bulle von 1222 und die Adelsrechte in Siebenbürgen 1291*. In: Album Elemér Mályusz. Székesfehérvár, Budapest, 1972. Bruxelles, Librairie Encyclopédique, 1976. 114.

²⁶ *Andreanum* (2) „... et ipsum populi eligant, qui melius videbitur expedire...” Mittelstraß fordítása szerint: „... und die politischen Gemeindem (populi) sollen (zum Richter/Beamten) jeweils den wählen, von dem angenommen wird, daß er (sein Amt) besonders gut verwalten wird.” Vö. Ernst WAGNER (szerk.): *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1191–1975*. 2. Aufl. Köln–Wien, Böhlau, 1981. 16.

²⁷ DEÉR, 2005. 291. Bár semlegesen fogalmazva ezt sugallja a kérdés legalaposabb elemzője, Müller is. Georg Eduard MÜLLER: *Stühle und Distrikte als Unterteilungen der Siebenbürgisch-Deutschen Nationsuniversität 1141–1876*. Hermannstadt, Krafft & Drotleff, 1941. 5.

²⁸ TEUTSCH, 1924. 23–25.

²⁹ St. 1.1.1. „Quoniam universi Saxones in Transsilvania, civitatum scilicet, septemque et duarum sedium, a divis Regibus Hungariae libertate, privilegys et his praerogativis donati sunt, ut suos magistratos: magistrum nempe Civium, Judices, et villicos singulis annis, post festa nativitatís domini, per libera et communia communitatum suffragia, ex ipsorum juratis eligant; ceteri vero jurati per recens electum Magistratum pro antiqua cuiuslibet loci consuetudine eligantur tales, qui rebus publicis ipsorum idonei et utiles fore videntur, atque post anni decursum, muneribus defuncti, administrationis suae honestam Senatui rationem reddere possint.” = „Sintemal die Deutschen in Siebenbürgen als in Städten / sieben / vnd zweye{n} Stülen / von seelige{n} Königen in Hungern / hiemit begabet vnd befreyet sein / das sie jre amptleut / Bürgermeister nemlich / Richter vnnd Hannen / jährlich noch Weinachten / durch gemeine freye wahl vnd stimmen der Gemeinen / aus jres raths verwandten vnnd geschwornen / zu erwählen macht vnd recht haben : Die andre geschworne aber hernachmals / durch die new erwählte Oberkeit / nach eines jedes orts langwiriger gewonheit / erwählt werden.”

³⁰ *Andreanum* (6) „Volumus et etiam firmiter praecipimus, quatenus ipsos nullus iudicet nisi nos vel comes Chybiniensis, quem nos eis loco et tempore constituemus”. Vö. többek között Harald ROTH: *Kleine Geschichte*

szebeni királybíró, akinek a tisztsége élethossziglan szólt, de a kinevezéshez az uralkodó hozzájárulása is szükséges volt. A gyakorlatban ez több személy jelölését jelentette, akik közül egyet az uralkodó megerősített a hivatalában.³¹

Bár a nagyszebeni királybíró nem sorolható teljes mértékben a többi szék szabadon választott királybíráival egy kategóriába, a *Statuta* e tekintetben tehát nem tett különbséget a királybírák között. Ennek hátterében valószínűleg az a szándék állt, hogy a többi székben megengedett szabad bíróválasztást (az uralkodó engedélye nélkül) Nagyszeben városára és a székre is kiterjesszék.

Még ha létezett is ez a rejtett szándék, a fejedelmi korban az a gyakorlat, amely szerint a fejedelem a nép által választott személyt erősítette meg a nagyszebeni királyi bírói tisztségben, nem a *Statuta* régi kiváltságokat sejtető szabályára vezethető vissza. Ez inkább a fejedelmek alkalmi engedékenysége alapján történhetett, semmint a régi kiváltságok újraértelmezését jelentette volna.

„*tantummodo iudicium consuetudinarium reddere teneantur*”

Kétségtelen, hogy a szász közösség alkotmányjogi és alkotmányos-politikai alapjait nagyrészt önálló jogalkotó és igazságszolgáltatási hatalma képezte.

Az *Andreanum* biztosította, hogy a szászok megőrizték jogi szokásaikat (*iudicium consuetudinarium*).³² Míg korábban a királyi engedmények biztosították az egyes falvaknak azt a jogot, hogy megtarthassák a szülőföldjükön magukkal hozott jogaikat, addig az *Andreanum* az egész Királyföld számára biztosította ezt a lehetőséget,³³ ami a igazságszolgáltatás egységesítésének köszönhetően a következő nemzedékek során a különböző jogok egységesüléséhez vezetett.³⁴ Az „öshonos jogok” (*„ius teutonicum”*) ismerete természetesen csak a közösség vezető családjainak tagjaitól volt elvárható. Ezért volt fontos, hogy a szászok a saját soraikból választhatták ki bíráikat.

A telepésekre alkalmazandó jog tekintetében az *Andreanum* előtti személyiségi elv (*„ius ossibus inhaeret”*) érvényesült, és a szabadságlevél rendelkezései ezt látszanak megerősíteni azzal, hogy a telepéseket kiveszik a „magyar” jog hatálya alól. Ugyanakkor az is világosnak tűnik, hogy a rendelkezés a területi jogélet felé való továbblépést jelentette, mivel a telepéseknek egy földrajzilag jól körülhatárolt területet jelölt ki, ahol saját jogaik szerint élhettek, és ahonnan a lakosság más jog alatt élő része ki volt zárva.³⁵

Siebenbürgens. Köln, Böhlau, 2007. 7. SZIRTES Zsófia: *Az erdélyi szászok érdekvédelme az átmeneti korszakban (1690–1711). PhD-Disszertáció*. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2015. 186.

³¹ MÜLLER, 1941. 199–201, 207. JAKAB Elek: *A királyföldi viszonyok ismertetése I*. Pest, Heckenast, 1871. 17–18.

³² *Andreanum* (6) „*Si vero coram quocumque iudice remanserint, tantummodo iudicium consuetudinarium reddere teneantur [...]*” DIRK MOLDT: *Läßt sich das Rechtsgebiet der Siebenbürger Sachsen einer Stadtrechtsfamilie zuordnen? Überlegungen zur mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Rechts*. Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde, 2003/1. 62.

³³ ERNST WAGNER: *Die Siebenbürger Sachsen vom Mittelalter bis zur Habsburger Zeit*. In: Gerhard Grimm – Krista Zach (szerk.): *Die Deutschen in Ostmittel- und Südosteuropa. Geschichte-Wirtschaft-Recht-Sprache*, 1. München, Südostdt. Kulturwerk, 1995. 131.

³⁴ FARA, 2011. 341–344.

³⁵ HARALD ZIMMERMANN: *Hospites Theutonici. Rechtsprobleme der deutschen Südostsiedlung*. In: Gedenkschrift für Harold Steinacker. 1875–1965. München, Oldenbourg, 1966. 81–82. KARL KURT KLEIN: *Jus ossibus inhaeret*. In: Kurt Klein: *Saxonica Septemcastrensis*. Marburg, Elewert, 1971. 262–264. Müller már a legelső letelepedés

Mindenesetre feltételezhetjük, hogy a szászok magukkal hozott joga nem volt egységes.³⁶ S egy egységes germán jog léte, ami a szászok között érvényesült volna, csak nagy bátorsággal feltételezhető a fejlett középkorra vonatkozóan.³⁷ A hol közeledő, hol – a székek fokozatosan kialakuló egységes felsőbbbíráskodása ellenére – eltérő „hozott jogok” (*consuetudines*) ugyanakkor sokáig elegendőek voltak a paraszti közösségek számára, s így a nemzedékeken átívelő joggyakorlat révén megszilárdult egy bizonyos hagyomány.

Csak a késő középkorban vált nyilvánvalóvá, hogy a régi szokásjog már nem nyúlt elegendő támaszt a jogszolgáltatás számára.³⁸ A magyar királyok gazdaságpolitikája által elősegített rövid távú gazdasági fellendülés, a kereskedelem és a pénzgazdaság meglehetősen fejlődéséből adódó viszonylag nagy jólét,³⁹ valamint az erdélyi szász közigazgatás 14–15. századi átszervezése és fejlődése jelentős kihívást jelentett a régi jogszokások számára.⁴⁰ A különböző szász székek eltérő bírósági gyakorlatából eredő jogbizonytalanság és az írott jogforrások hiánya szintén hozzájárult a reformok szükségszerűségének felismeréséhez.

Az erdélyi szászok gazdasági fellendülése aztán a 16. század elején egyre jelentősebb megrázkódásokat élt meg. A romló gazdasági és politikai helyzet tudatában is a Szász Egyetem 1540-ben úgy döntött, hogy felülvizsgálja az írott és íratlan jogot (*consuetudo seu lex provincialis* [1456],⁴¹ „ordnung des rechten und laewelicher gewonhat” [1453],⁴² „gemeines landtbrauch” [1541]⁴³) és a római jogot nagyobb mértékben beépíti a normákba. Ez mind a szükségletekből, mind a korszellemből fakadt.

Mivel a szász közösség bizonyos értelemben gazdasági szempontból is elszigetelt volt Erdély többi nemzetiségétől, az *Universitas* úgyszólván egy ideális jogi reformra törekedhetett, különösen a kötelmi jog területén, amely elsősorban a belső forgalom számára nyújthatott biztosabb keretet.⁴⁴

idejére feltételezi egy területileg meghatározott telepesség érvényesülését. Georg MÜLLER: *Für wen ist das Andreanum im Jahre 1224 ausgestellt worden?* Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, 1930. 66. Lásd még Karl STEILNER: *Deutsches Kolonistenrecht in Siebenbürgen im 12. und 13. Jahrhundert.* Programm des vierklassigen evangelischen Gymnasiums A. B. und der mit demselben verbundenen Lehranstalten in Sächsisch-Regen, 1888. 3–37.

³⁶ MOLDT, 2008. 54.

³⁷ A különböző hospesközösségek királyi privilégiumainak kiegyenlítő és semlegesítő hatására hivatkozva Nilles egy egységes „vendég” jogközösség mellett érvel, legalábbis Nagyszeben tartomány esetében. Vö. Werner NILLES: *Zur Rechtslage des „hospites Theuthonici” in Siebenbürgen.* Korrespondenzblatt des Arbeitskreises für Siebenbürgische Landeskunde, 1971. 89.

³⁸ MOLDT, 2003. 64.

³⁹ Béla KÖPECZI (szerk.): *Kurze Geschichte Siebenbürgens.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990. 228–233. MELTZL Oszkár: *Az erdélyi szászok ipara és kereskedelme a XIV. és XV. században.* Századok, 1892. 633–657, 720–739. SZÜCS Jenő: *Városok és kézművesség a 15. századi Magyarországon.* Budapest, Művelt Nép, 1955.

⁴⁰ A szász közigazgatás fejlődésére vö. MÜLLER, 1941.; MÜLLER, 1928. 227–424.

⁴¹ (1456-ból) Vö. Franz ZIMMERMANN – Carl WERNER: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen.* Bd. 5. Bukarest, Verlag der Akademie der Sozialistischen Republik Rumänien, 1975. 553.

⁴² (1453-ból) ZIMMERMANN–WERNER, 1975. 398.

⁴³ (1541-ből) Hermannstädter Magistratsprotokoll, I, 142. idézve Adolf SCHULLERUS: *Zum siebenbürgisch-deutschen Erbrecht.* Siebenbürgische Vierteljahrsschrift, 1941. 274. után.

⁴⁴ Béla P. SZABÓ: *Das Zusammentreffen von germanischen Rechtstraditionen und vom transferierten gemeinen Recht im „Eigen-Landrecht” (1583) der Siebenbürger Sachsen.* In: Elemér Balogh (szerk.): *Schwabenspiegel-Forschung im Donaugebiet.* Konferenzbeiträge in Szeged zum mittelalterlichen Rechtstransfer deutscher Spiegel. Berlin–Boston, De Gruyter, 2015. 325.

Ugyanakkor régebbi germán jogi megoldások is megőriztetek *Statutumában*. A jogkönyv családjogi és öröklési jogi szabályaiban például olyan megoldásokat találunk, amelyek azt mutatják, hogy a szász polgárok minden progresszivitásuk ellenére sok esetben ragaszkodtak a hagyományos megoldásokhoz. Bár a kereskedelem modern szabályokat fogadtak el, sok területen ragaszkodtak hagyományaikhoz is. Érezhették az elszigeteltségükből és a gazdasági helyzetükből fakadó bizonytalanságot, amit a hagyományos szokásokhoz való ragaszkodással, például a földtulajdon családi körben, törvényes örökösök között tartásával lehetett enyhíteni.⁴⁵

A szászok önálló jogtalálási és jogérvényesítési hatalma mellett természetesen nagyon fontos volt a szász igazságszolgáltatásnak a magyar bírósági szervezettől való elkülönítése, ami segítette megvédeni a szászokat az idegen jog befolyásától, és így megőrizni jogi autonómiájukat. Az önálló bírósági szervezetet már az *Andreanum* is garantálta.⁴⁶

„ipsos nullus iudicet nisi nos vel comes Chybiniensis”

A szászok vitáikat kezdettől fogva a közösségükből származó bírakkal rendezték, akiket többnyire maguk választottak, és a király emberei vagy hivatalnokai csak akkor avatkoztak be az egyes ügyekbe, ha nehéz ügyekről volt szó, vagy ha két helyi közösség között vita alakult ki.⁴⁷

A szabadságlevél az itt élő szász nép egységét és a telepések teljes egyenlőségét hirdette, amit az is bizonyít, hogy egyetlen joghatóság alá tartoztak.⁴⁸ Ettől kezdve a szászok felett csak a király és az általában a magyar nemesség soraiból kikerülő nagyszebeni gróf (*comes Chybiniensis*) ítélkezhetett, de csak akkor, ha a vitát nem tudták saját bíróságukon rendezni.⁴⁹ A király elé is csak ilyen esetekben járulhattak. II. András tehát kivonta a szászokat az erdélyi vajda bíraskodása alól, aki ezután csak bizonyos katonai bíraskodási jogot gyakorolhatott a szászok felett.⁵⁰

I. Mátyás reformjai aztán jelentős változásokat hoztak a szász bírósági szervezet középső és felsőbb szintjein, és az *Universitast* a szász jogszolgáltatás legfontosabb szervévé tették.⁵¹

A szász területek fellebbviteli joghatósága mind a Szász Egyetem létrehozása előtt, mind az Egyetem létrehozása után elsősorban azokon a jogszolgáltatási privilégiumokon

⁴⁵ Ehhez részletesebben lásd P. SZABÓ, 2015. 331–335.; P. SZABÓ, 2022. 177–180.

⁴⁶ *Andreanum* (6). Fentebb és alább is idézve.

⁴⁷ MÁLYUSZ, 1939. 388.

⁴⁸ *Andreanum* (1) „[...] unus sit populus et sub uno iudice [...]” Vö. ZIMMERMANN, 1966. 78.

⁴⁹ *Andreanum* (6) „Volumus et etiam firmiter praecipimus, quatenus ipsos nullus iudicet nisi nos vel comes Chybiniensis, quem nos eis loco et tempore constituemus.” és „[...] nec eos etiam aliquis ad praesentiam nostram citare praesumat, nisi causa coram suo iudice non possit terminari.” Ernst WAGNER: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen. Ein Überblick*. 6. Aufl. Thaur bei Innsbruck, Wort und Welt, 1990. 20.

⁵⁰ JANITS István: *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1940. Tágabb összefüggésben a királyi területek zárt igazgatási és igazságszolgáltatási rendszerének megbontásáról szól Fügedi is. FÜGEDI Erik: *Középkori magyar városprivilegiumok*. Tanulmányok Budapest múltjából, 1961. 26.

⁵¹ BÓNIS György – DEGRÉ Alajos – VARGA Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Zalaegerszeg, Zala M. Bíróság, 1998. 126–127. Lásd ehhez és a következő kérdésekhez Béla P. SZABÓ: *Die Organisation der Rechtsprechung bei den Sachsen Siebenbürgens bis zur frühen Neuzeit*. Jogtörténeti Szemle, 2021/klasz. 52–53.

alapult, amelyek biztosították a Hétszéken kívüli német igazgatási egységeknek a Hétszékhez, illetve az *Universitashoz* való fellebbezés jogát.⁵²

Azzal, hogy megnyílt a lehetőség a Szász Egyetemhez, mint saját felsőbb bírósághoz való fellebbezésre, egyfajta jogegység és jogbiztonság teremtődött a szász jogközösség számára.⁵³ A Szász Egyetem fellebbviteli joghatóságát a *Statuta* (St. I.11.) részletesen szabályozta.⁵⁴

A tény, hogy a Szász Egyetem felsőbb igazságszolgáltatási hatalommal rendelkezett, nagy jelentőséggel bírt. Ez a bírósági főhatalom különösen abban nyilvánult meg, hogy az *Universitas* ítéletei ellen közvetlenül az uralkodóhoz lehetett fellebbezni, amennyiben ez megengedett volt.⁵⁵ Az *Universitastól* az uralkodóhoz vezető közvetlen fellebbezési útvonal kulcsfontosságú tényezőnek tekinthető a szászok elkülönülésre irányuló törekvéseiben.⁵⁶ A magyar nemesek már a 14–15. században megkísérelték megkérdőjelezni a közvetlen uralkodóhoz való fellebbezés lehetőségét.⁵⁷

A *Statuta* szabályozása szerint – a régi kiváltságokon alapulva – ingatlanokkal kapcsolatban (a határviták kivételével – St. 1.11.8.) az Egyetemtől a fejedelelemhez lehetett fellebbezni, míg ingóságok esetében ez a lehetőség csak akkor állt fenn, ha a vitatott tárgy értéke meghaladta a 40 forintot (St. 1.11.6.).⁵⁸ Ezekben az esetekben – a szakirodalomban uralkodó nézet szerint – általában a Fejedelmi Tanács mondta ki a végső szót.⁵⁹

Ebben a tekintetben ellentmondás látszik a *Statuta* szövege és a történeti szakirodalom megközelítése között: A jogkönyv német és latin nyelvű változata úgy tűnik, hogy a feje-

⁵² MÜLLER, 1928. 115.

⁵³ TONTSCH, 1990. 36.

⁵⁴ MÜLLER, 1928. 115.

⁵⁵ Az uralkodóhoz eljutott esetek száma a 16. században nem volt elhanyagolható. Ezt mutatja az *Universitas* 1544-ben hozott határozata, amely szerint a király vagy a királynő udvarában állandó fizetéssel rendelkező ügynököket kellett alkalmazni, aki a szászok által fellebbezett ügyeket gondozta és intézte. „Item conclusum est unus procurator universitatis Saxonum teneatur in curia Reginalis Majestatis, pro dirigendis causis Saxonum, annuatim pro fl. 50.” Vö. KOLOSVÁRI Sándor–ÓVÁRI Kelemen (szerk.): *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. I. köt.* Budapest, MTA, 1885. 515. Käthe HIENTZ – Bernhard HEIGL – Thomas ŞINDILARIU (szerk.): *Hermannstadt und Siebenbürgen. Die Protokolle des Hermannstädter Rates und der Sächsischen Nationsuniversität 1301–1705.* Hermannstadt–Heidelberg, Honterus–Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde, 2007. 177.

⁵⁶ TONTSCH, 1990. 36.

⁵⁷ Egyes jelentések szerint a királyi kúria megpróbálta korlátozni az Egyetem szuverén ítélkezési jogát azzal, hogy egyes fellebbviteli ügyeket az Egyetem megkerülésével magához vett, vagy az Egyetem és az uralkodó közötti összekötő kapcsként akart beavatkozni egyes ügyekbe. A kialakuló fejedelemség időszakában ilyen törekvések – változó sikerrel – szintén adódhattak, de a főszabály szerint a szász fellebbezések a fejedelem döntése (a Fejedelmi Tanács) elé kerültek a Fejedelmi Tábla megkerülésével. BÓNIS–DEGRÉ–VARGA, 1998. 127.

⁵⁸ „Porro ab universitate Saxonum ad curiam principis appellatio admittitur in omnibus causis bonorum mobilium quantitatem quadraginta florenorum excedentium [...]” Egy 1626-os szász nemzeti rendelkezés ismét kimondta, hogy kisebb ügyekben nem szabad a fejedelelemhez fellebbezni: „[...] niemand contra Jus et Decretum nostrum alsz bald vmb eine geringe Sache zu Ihr Fürst: durch: soll appelliren und Lauffen sub praedicta quoque grauissima prouinciali poena.” KOLOSVÁRI–ÓVÁRI, 1885. 557. HIENTZ–HEIGL–ŞINDILARIU, 2007. Protokolle 8. 27.

⁵⁹ BÓNIS–DEGRÉ–VARGA, 1998. 127. A bíróság szervezetét ismerteti a korai fejedelemség korára tekintettel DÁNÉ Veronika: „Minden birodalmak... törvénnyel is oltalmaztatnak.” *Az Erdélyi Fejedelemség törvénykezése.* Korunk, 2013/3. 52–53. Ehhez részletesebben BOGDÁNDI Zsolt: *Az erdélyi központi bíráskodás kialakulása és főbb jellegzetességei (1541–1571).* Jogtörténeti Szemle, 2015/2. 8–15. BOGDÁNDI Zsolt: *A szászok és a fejedelmi tábla a 16. században.* Erdélyi Múzeum, 2019/1. 21–33.

delem megtestesülését a Fejedelmi Táblában (*curia principis – Fürsten Tafel*) látja.⁶⁰ Erre és más forrásokra alapozva több tudós is hangsúlyozza, hogy a szászok számára már a 16. században a Fejedelmi Tábla volt a végső ítélkezési instancia.⁶¹

Ugyanakkor a kérdéssel foglalkozó szakértők egy része – hivatkozva azokra a forrásokra, amelyek szerint a szászok ragaszkodtak a fejedelem személyes jogszolgáltatásához – fellebbezési fórumként a Fejedelmi Tanács szerepét hangsúlyozza.⁶² Sajnos mindkét álláspontot alátámasztják a rendelkezésre álló források.⁶³

Annyi bizonyos, hogy a 17. század közepéig a szászok többé-kevésbé jogosultak voltak arra, hogy jogvitáikban az uralkodót a maga személyében tekintsék legfőbb bírójuknak. A magyar nemesség többször is kísérletet tett arra, hogy a szász fellebbezéseket a jövőben csak a Fejedelmi Tábla előtt lehessen tárgyalni, ami veszélyeztette a szászok bíraskodási függetlenségét. A korabeli tudósítások szerint⁶⁴ a szász érdekképviseltek természetesen az

⁶⁰ Az előbb idézett szakasz német változata így szól: „Es sol niemanden / so der Vniuersitet der Sachsen in Siebenbürgen iurisdiction vntersessen ist / vom Rath für die Vniuersitet beweglicher Güter wegen / so zehen Gulden nicht vbertreffen / zu Appelliren nicht zugelassen werden. Weither aber auch von der Vniuersitet an des Fürsten taffel nicht / in sachen fahrender habe / so nicht viertzig Gulden machen [...]”

⁶¹ Dáné példaként a tordai országgyűlés egyik rendelkezését hozza. Vö. SZILÁGYI Sándor (szerk.): *Erdélyi országgyűlési emlékek. 2. köt. 1556 sept.–1576 jan.* Budapest, Akadémia, 1876. 80. Vö. DÁNÉ, 2013. 53. Trócsányi Zsolt és Dáné Veronika szerint a 16. század közepén egy szász polgár és egy másik nemzet tagja közötti magánjogi perek fellebbezéssel a Fejedelmi Tábla elé kerülhettek. Vö. TRÓCSÁNYI Zsolt: *Erdély központi kormányzata. 1540–1690.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980. 376. A 16. század közepén egyébként megfigyelhető volt a tendencia, hogy megpróbálták a *Tripartitumot* a jogszolgáltatás alapjává tenni. Vö. DÁNÉ, 2013. 54. Egy 1546-ból származó egyetemi statútum szintén említi a Fejedelmi Tanács elé terjesztés költségeit és a fellebbezés benyújtásának határidejét. Vö. HIENTZ–HEIGL–ŞINDILARIU, 2007.178.

⁶² Müller egyértelműen utal arra, hogy a Tábla a joghatósági szintként az *Universitas* és a fejedelmi bíróság („bíróság” – a *curia* értelmében) közé próbálta beilleszteni magát. A 17. században például a Fejedelmi Tábla megpróbált átvenni egyes, az Egyetem által már eldöntött és a fejedelemhez továbbított örökösödési és birtokviták fellebbezési ügyeit, és azokban a „külföldi” (magyar) jog alapján ítéletet hozni. A fejedelem 1613-ban – az Egyetem kérésére – kizárta ezt a lehetőséget. Vö. MÜLLER, 1928. 117–119. Ezzel párhuzamosan a fejedelmi tábla arra is törekedett, hogy az ügyek egyes csoportjaiban kizárja az Universitas-t mint fellebbviteli fórumot. A joghatóság túllépésére irányuló ilyen törekvések már a 16. században (a határviták kapcsán – St. 1.11.8.) megjelentek a Fejedelmi Tábla részéről, de később is előfordultak, és bizonyos esetekben a szászok ellenállása ezekkel szemben hiábavaló volt. A *Compilaták* (III. 3. 13. 1.) például azt mutatja, hogy ezek a törekvések bizonyos területeken sikeresek voltak. Ezt bizonyítja például az a tény, hogy 1655-ben a brassói céhek között kialakult vita a Fejedelmi Tábláig, majd a Fejedelmi Tanácsig jutott. Az említett munka mellett vö. BARABÁS Domokos: *Oklevelek Erdély történetéhez Udvarhelymegye levéltárából. 2. közlemény.* Magyar Történelmi Társ., 1889/2. 367–369.

⁶³ Nem tagadható, hogy a szászok és a központi bíróságok (vagy a Fejedelmi Tábla, vagy a Fejedelmi Tanács – *praesentia personalis*) közötti kapcsolat tekintetében nagy a bizonytalanság. A *curia* kifejezést gyakran használják a korabeli bírósági levelekben, idézésekben vagy ítélő levelekben, és a kifejezés egyértelműen a Fejedelmi Táblára utalt. Bogdándi legújabb kutatásai szerint a Fejedelmi Tábla volt illetékes a szászok panaszai tekintetében is, bár a szászok az Egyetem megkerülésével nem nyújthatták be ide panaszait, mivel a Tábla csupán az Egyetem fellebbviteli fórumának számított, ahonnan az ügy a szokásos módon a Fejedelmi Tanács elé kerülhetett. A legtöbb fellebbezés általában egy nem a Királyföldön lakó felperes kezdeményezésére érkezett, miután az ügyek az illetékes szász bíróságokon átmentek, és ott elutasító ítélet született. Sokkal ritkábbak voltak azok a perek, amelyekben mindkét fél szász önkormányzat vagy magánszemély volt. BOGDÁNDI, 2019. 22. és 32.

⁶⁴ A korábban a königsbergi egyetemen jogi tanulmányokat is folytató nagyszombati tanácsjegyző, Johann Simonius tudósításai alapján követhető végig az önmagában is érdekes – politikai és jogi csatározás. Vö. SZILÁGYI Sándor (szerk.): *Erdélyi országgyűlési emlékek. 13. köt. 1661–1664* Budapest, Akadémia, 1888, 453–465., 489–494. A hivatkozás „*a continuus, usus municipale jossok és privilegiumok szerint*” annyira sikeres volt,

*Andreanum*ban lefektetett szabadságaikra hivatkozva védekeztek az ilyen próbálkozások ellen, általában sikerrel.

„nullus ... villam vel praedium aliquod a regia maiestate audeat postulare”

Miután eddig főként az *Andreanum* és a *Statuta* rendelkezései közötti párhuzamokat a szászok közéletével kapcsolatban mutattam ki, végül arra szeretnék egy példát felhozni, hogy a jogkönyv hogyan próbált meg egy, a szászok által az *Andreanumból* levezetett elvet magánjogi szabályokkal alátámasztani.

Nyilvánvaló, hogy a szász autonómia és az *Universitas* mint politikai testület is tisztán nemzetiségi elveken alapult. A más nemzetiségektől való elkülönülés sokáig fontos stabilizáló tényező volt, amely erősítette a közösség belső kohézióját, de feszültségeket is okozott Erdély nem német lakosságával.⁶⁵

A szászok kezdettől fogva igyekeztek megakadályozni, hogy a nekik nem tetsző, más nemzetiségű emberek tulajdont szerezzenek a *libertas Cibiniensis* alá tartozó területeken.

Törekvéseik jogalapjául az *Andreanum* rendelkezését jelölték meg, amely megtiltotta a magas rangú királyi tisztviselőknek és nemeseknek, hogy a szászok falvaiban vagy földjein bármit is követeljenek a királytól, azaz ott tulajdont szerezzenek.⁶⁶ Ez a rendelkezés egyértelműen a kiváltságos terület integritásának megőrzését szolgálta akkor, amikor a telepéseket a király mindenütt jelenlévő nagyvonalúsága miatt az a komoly veszély fenyegette, hogy a magyar nemesek mint földesurak hatalma alá kerülnek.⁶⁷ Az a tény azonban, hogy a szászoknak – az *Andreanum* szabályozás szerint – joguk volt tiltakozni az ilyen események ellen (*contradictio*), mintha hatástalanítaná a kötelezőnek tűnő tiltó normát. A rendelkezés azért ellentmondásos, mert ha egy király komolyan betartaná saját szabályát, akkor nemigen lenne mi ellen tiltakozni.

Ez a kétértelmű megfogalmazás (amely egyrészt tiltja a földek kívülállók általi megszerzését, másrészt tiltakozási jogot biztosít, ami mégis csak a föld adományozás lehetőségének hallgatólagos fenntartását jelzi) alátámasztja a korábbi magyar értelmezők álláspontját, miszerint a szászok a földeket nem tulajdonba, hanem használat céljából kapták: élvezhették annak előnyeit, de a tulajdonjog a királynál maradt (*bonum Coronae*). Az erdélyi szász történetírás természetesen a szász közösség teljes tulajdonjogát hirdette a királytól kapott terület felett.⁶⁸

hogy a *Compilatae* szükségesnek tartotta kijelenteni: „[...] úgy mindazonáltal, hogy ő kegyelmek [a szászok] is az eddig való privilegiumok szerint observáltott szabadságoknál többet azzal magoknak ne vendicáljanak, hazához és fejedelmhez való hűséget fenntartván.” (Comp. Const. 3. 13. 4. és 6.) Vö. MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytar. 1540–1848. évi erdélyi törvények*. Budapest, Franklin-Társulat, 1900. 304.

⁶⁵ TONTSCH, 1900. 33–34.

⁶⁶ *Andreanum* (12) „Volumus etiam et regia auctoritate praecipimus, ut nullus de iobagionibus nostris villam vel praedium aliquod a regia maiestate audeat postulare, si vero aliquis postulaverit, indulta eis libertate a nobis contradicant.” Vö. DEÉR, 2005. 292.

⁶⁷ WAGNER, 1900. 20. MÁLYUSZ, 1939. 404. MOLDT, 1999. 209.

⁶⁸ Schuler von Libloy például „ausschließliches Eigentumsrecht”-ről beszél. Vö. SCHULER VON LIBLOY, 1867. 428. G. D. Teutsch pedig „volles, echtes, unbeschränktes Eigentum”-ként tekint a Királyföldre. Georg Daniel TEUTSCH: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk. Bd. 1. Von den ältesten Zeiten bis 1699*. Hermannstadt, Krafft, 1899. 33. Wolfgang KESSLER: *Universitas Saxorum. Személyi szövetség, csoport autonómia, népcsoport*. Korunk, 1991/10. 1263. Újabban a magyar történetírás is az egész Szászföldet a szá-

Természetesen voltak és vannak olyanok, akik szerint a szász területen letelepedő idegenek betelepítésének tilalma nem vezethető le az *Andreanumból*. E nézet szerint a kiváltság előírása csupán azt jelentette, hogy a szász területen többé nem lehetett helye királyi adományoknak.⁶⁹ A privilégium előírása tehát csak az uralkodó ajándékozási jogát korlátozta, és ebből nem lehet levezetni, hogy más nemzetiségűek ne szerezhetnének szász földet vásárlás, magánszemélyek közötti ajándékozás vagy végrendelet útján.⁷⁰

Hogy vajon az *Andreanumra* visszavezethető-e (amint azt a szász értelmezések tartják) vagy sem, a nép egységének megőrzése jegyében a *Statuta* tulajdonjog-konceptiójával és az adásvételre vonatkozó rendelkezéseivel (azaz magánjogi szabályozásával) igyekezett megnehezíteni az idegen etnikumok szász területre való bejutását.

A szász tulajdonjog a dolgok (különösen a földtulajdon) feletti, közösségi viszonyok által meghatározott uralom, valójában közösségi intézmény volt. Egy telek „tulajdona” a közösséghez tartozás, a politikai szabadság („teljes jogúság”) egyik jele volt. Így nem értelmezhető a tulajdon magánjogi (késő római) felfogása szerint, és nem hasonlítható a feudális függőségi formához sem.⁷¹

A szász családfők földdel való rendelkezési jogát korlátozta az a kötelezettség, hogy eladáskor figyelmeztetni kellett a gyermekeket, testvéreket és szomszédokat (*feilbieten – admonitio, denuntiatio*), és előnyben kellett részesíteni őket az idegenekkel szemben. Ha egy „külföldi” szász területen akart volna ingatlant vásárolni, az eladónak az eladási szándékot a szerződés megkötése előtt három egymást követő vasárnapon be kellett jelentenie a piactéren, és ha egy szomszéd vagy rokon hajlandó volt kifizetni a kialakult árat, az ingatlant utóbbira kellett átruházni.⁷²

Bár nem szigorú tilalomról van szó, a *Statuta* alkalmazói ezeket az elveket arra használták fel, hogy tovább erősítsék a szászok azon törekvését, hogy megakadályozza azt, hogy idegenek, különösen a más anyanyelvűek tulajdonszerzés révén bejussanak a szász közösségbe. Társadalmi és nemzetspolitikai okokból a kereskedő szászok így megsértették a szerződési szabadság már a római jogban is rögzített elvét.

szok közös tulajdonának tekinti. Vö. KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély története. Három kötetben. 1. köt. Erdély története a kezdetektől 1606-ig*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988. 298.

⁶⁹ *Andreanum* (12). Ezt a problémát itt és most nem elemezzük, mivel a *Statuta* erről közvetlenül nem szól.

⁷⁰ DÓSA Elek: *Erdélyhoni jogtudomány. 2. könyv. Erdélyhoni magyar magánjogtan*. Budapest, Közjegyzői Akadémia Nonprofit Kft., 2019. 149.

⁷¹ A szászok kiváltságai megakadályozták a „feudális” osztott tulajdonjog-rendszerének a kialakulását az ingatlanokon. Bizonyos mértékig a király jogait a szász közösség jogai helyettesítették, például a háramlási jog szabályozásával. St. 2.2.13. „Intestatorum res, qui sine legitimo haerede vel ex qualibet sanguinis linea conjunctis discesserint, reipublicae rationibus vindicentur.” = „Alle habe vnd gut deren / so ohn eheliche erben / on allerley blutfreundschaft vnd ohn Testament absterben / stürbt der Stadt heim / vnd soll inn gemeinen nutz genohmen werden.”

⁷² St. 3.6.6. „Si quis res immobiles videlicet aedes, allodium, vineam, hortum, agrum, pratum vel piscinam dividere constituerit; primum vicinis denunciaret; deinde tribus diebus dominicis proxime subsequentibus in foro publico vel ante fores templi proclamari curet; et tunc qui prior emerit retinebit; verum fratres, consanguinei, commetanei et vicini praeferantur peregrinis.” = So jemand ligende Güter / als Häuser / Maierhöff / Weingärten / Baumgärten / äcker / Wiesenland oder Teiche im willen hat zu verkauffen / der sol sie erstlich jren Nachbarn verkünden vnd zu wissen thuen / darnach aber drey Sontag auffeinander offentlich auff dem Marck oder für der Pfahrkirchen ausruffen vnd lassen feil bieten / Wer es nach solchem / am ersten kaufft / der behelts / doch sein Brüder / blutfreunde / Nachbar / vnd hattert oder fürgenossen zum kauff nehenter / dann die purr frembden. Über das sog. Netherrecht siehe SCHULER VON LIBLOY, 1853. 221–222.

A *Statuta* rendelkezései azonban nem tudták megakadályozni a magyar nemesség és a székelyek azon törekvéseit, hogy már a 17. század első felében házvásárlási jogot szerezzenek a szász városokban. Ez sértette a szászok szász területeken érvényesülő kizárólagos polgárjogának elvét, és veszélyeztette a szász polgárok jogegyenlőségét is.⁷³

Megemlítendő itt, hogy az *Andreanum* rendkívül fontos szerepet játszott a 18. századi heves vitákban is, amely a koncivilitás kérdése körül bontakoztak ki.⁷⁴

A *Statuta* egyértelműen az *Andreanum* szellemiségét, a szászok autonómiába vetett hitét és kiváltságaik megőrzésére irányuló törekvését tükrözi vissza. Ez annak ellenére igaz, hogy a *Statuta* szövege nem hivatkozik kifejezetten a szabadságlevélre, és csak indirekte közvetíti az évszázados törekvéseket. A két dokumentum közötti szerves kapcsolat miatt a *Statuta* egyes rendelkezései érthetetlenek lennének az *Andreanum* rendelkezéseinek és szellemiségének ismerete nélkül. A hatás egyes rendelkezésekben közvetlenül, másokban pedig közvetve ismerhető fel. Mint koruk jellegzetes dokumentumai, kétségtelenül hozzájárultak az erdélyi szász közösség egyedülálló fejlődéstörténetéhez.

Niederschlag des Andreanums im Eigen-Landrecht (Statuta iurium) der Siebenbürger Sachsen

(Zusammenfassung)

Im Beitrag werden einige Aspekte der offensichtlichen organischen Verbindung zwischen zwei wichtigen Dokumenten der siebenbürgisch-sächsischen Rechtsgeschichte erörtert, ohne den Anspruch auf Vollständigkeit zu erheben. Die zwei Dokumente sind das *Privilegium Andreanum* (1224) und die „*Statuta Iurium Municipalium Saxonum in Transsilvaniae*“ (Eigen-Landrecht der Siebenbürger Sachsen – 1583). Sie sind gewissermaßen als das Alpha und das Omega der Verfassungs- und Rechtsentwicklung der Sachsen im Mittelalter zu betrachten.

Aus rechtshistorischem Gesichtspunkt wird es versucht, den Blick auf den Niederschlag der von *Andreanum* angestoßenen Entwicklungen im Eigen-Landrecht zu lenken. Nach einer kurzen Würdigung der beiden Dokumente wird das ähnliche Rechtsquellencharakter der beiden Dokumente dargelegt, dann wird kurz auf das Erscheinen des Grundsatzes der freien Wahl von Beamten und Richtern im Rechtsbuch eingegangen. Danach wird die Entwicklung der Rechtsfindungs-Autonomie der Sachsen näher erläutert, die durch den Freibrief geschaffen wurde und deren Endpunkt man nun mit dem Eigen-Landrecht markieren kann, das sich aus Elementen verschiedenen Rechtswelten zusammensetzte. Nach der Skizzierung der Auswirkungen des *Andreanums* auf die Autonomie der Justiz

⁷³ TEUTSCH, 1924. 27.

⁷⁴ A koncivilitás elve ellentmondott a szászok azon nézetének, hogy a szász székekben és kerületekben kizárólag ők rendelkeztek polgárjoggal. A szászok szemében ez a kizárólagos polgárjog nem volt más, mint az a jog, hogy „Erdélyben és azon kívül minden más nemzethez tartozót, aki nem hiteles és igaz német származású, kizárjon a polgárjogból és a házvásárlásból”, és hogy a szászok „nem vegyes nép” („unvermishtes Volk”) maradhassanak. Michael FRONIUS: *Über das ausschließende Bürgerrecht der Sachsen in Siebenbürgen auf ihrem Grund und Boden*. Wien, bei Joh. Georg Edten von Möste, 1792. 8. és 11. Carl GÖLLNER: *Der aufgeklärte Absolutismus 1740–1790*. In: Carl Göllner (szerk.): *Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens*. Bd. 1. 12. Jahrhundert bis 1848. Bukarest, Kriterion, 1979. 261.

wird eine scheinbar privatrechtliche Bestimmung hervorgehoben, wodurch das Eindringen ausländischer Volksgruppen in sächsischen Territorium zu erschweren versucht wurde und welche weitreichende politische Folgen für die Geschichte der Sachsen hatte.

Es wird festgestellt, dass das Eigen-Landrecht eindeutig den Geist des *Andreanums*, den Glauben der Sachsen an die Autonomie und ihren Wunsch, ihre Privilegien zu bewahren widerspiegelt. Dies gilt trotz der Tatsache, dass der Text des Eigen-Landrechts nicht ausdrücklich auf die Freiheitsurkunde Bezug nimmt und die jahrhundertelangen Bestrebungen nur indirekt vermittelt. Aufgrund der organischen Verbindung zwischen den beiden Dokumenten wären einzelne Bestimmungen des Eigen-Landrechts ohne Kenntnis der Bestimmungen und des Geistes des *Andreanums* nicht verständlich. Der Einfluss ist in einigen Bestimmungen direkt, in anderen Fällen indirekt erkennbar. Als charakteristische Dokumente ihrer Zeit haben sie zweifellos zur einzigartigen Entwicklung der sächsischen Gemeinschaft in Siebenbürgen beigetragen.